

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

† Heinrich Rickert Τακτ.Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—
Ernst Hoffman Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank
Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero Καθ. τοῦ
Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας. — Ραφ. Δήμου, Καθ. τοῦ Πανεπιστη-
μίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς Ἀμερικῆς — Κ. Τριανταφυλλόπου-
λος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust Καθ.
τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσαμαδός. — Χ. Τζωρ-
τζόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. — Franz Boehm
ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Παν. Κανελλόπουλος. — Κων-
σταντῖνος Τσάτσος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Ἰωάν. Θεοδο-
ρακόπουλος Καθηγ. Πανεπιστημίου Θεσβνίκης. — Θεμ. Τσάτσος ὑφηγ.
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΩΝ 41

1937

Η ΠΟΙΚΙΛΙΑ ΤΩΝ ΑΙΣΘΗΣΕΩΝ¹⁾

ΥΠΟ
JEAN NOGUÉ

Υπάρχουν ώρες, και δεν είναι σπάνιες στην Ελλάδα, που φαίνεται πως τρέφομε για τὸν κόσμο μιὰ συμπάθεια πιὸ προσήγορη, πὺν ἢ ψυχὴ μας ἀνοίγεται πιὸ ἐλεύθερα στὶς ἐπιδράσεις τῆς φύσης: τὰ μάτια μας ἀναπαύονται στὸν ὄριζοντα, τὸ αὐτί μας δέχεται τοὺς κοντινοὺς ἢ μακρινοὺς θορύβους, ἀπὸ τῆ γῆ, τῆ ζεσταμένη ἀπὸ τὸν ἥλιο, ἀνεβαίνουν ἀναθυμιάσεις πὺν φέρνουν ὡς μέσα στὴ σάρκα μας τὸ μυρωμένο ἀπόσταγμα τῶν πραγμάτων. Μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς ὥρες θὰ εὐχόμενα νὰ ἀναπολήσομε ἐδῶ. Θὰ ἤθελα πραγματικὰ νὰ δοκιμάσομε νὰ ξαναπιάσομε αὐτὲς τὶς διαφορετικὲς εἰκόνες πὺν κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις μας συλλαμβάνει στοὺς κόλπους τοῦ σύμπαντος γιὰ νὰ δείξομε ποιά εἶναι ἡ πρωτοτυπία τους καὶ ἡ ἀξία τους.

Αὐτὸ τὸ πρόβλημα πὺν μπορούμε νὰ τ' ὀνομάσομε πρόβλημα τῆς ποικιλίας τῶν αἰσθήσεων εἶχε ἤδη ἀποτελέσει, καθὼς εἶναι γνωστό, τὸ ἀντικείμενο τῶν ἐρευνῶν τοῦ Condillac στὸ 18ον αἰῶνα, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν κ. Bergson καὶ ἔπειτα φαίνεται πὺς πῆρε νέα ἐπικαιρότητα. Πραγματικὰ ἂν ἡ ἐπιστῆμη πάει νὰ ἐξαλείψει πρὸς ὄφελος τῶν συμβολικῶν τῆς κατασκευασμάτων τὸν πλοῦτο τῆς ὕψης τοῦ κόσμου, δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ ξεχάσει ὅτι μὲ μιὰ ἀντίθετη προσπάθεια ἢ τέχνη μᾶς κάνει κάθε μέρα πιὸ προσεχτικὸς σὲ ὅ,τι ἰδιαίτερο καὶ ἀναντικατάστατο ὑπάρχει στὰ οἰκοδομήματα τῶν ἡχῶν ἢ τῶν χρωμάτων πὺν ξαναχτίζει κάθε μέρα γιὰ χάρη μας. Ὁ σοφὸς μᾶς ἔλεγε ἄλλοτε πὺς τὰ χρώματα δὲν ἦταν παρὰ ἓνα παιχνίδι κυμάτων πὺν διαχυνότανε ἀνάμεσα ἀπὸ τὸν αἰθέρα. Σήμερα αὐτὸς ὁ αἰθέρας πὺν εἶχε τόσες ιδιότητες ἔ-

---

1) Τὸ θέμα τοῦτο ἀπετέλεσε τὸ ἀντικείμενον μιᾶς διαλέξεως πὺν ἔδωκεν ὁ κ. Nogué εἰς τὸν Παρνασσόν.

χασε τὴν ἰδιότητα τῆς ὑπαρξῆς: τώρα πιστεύεται πὸς τάχα ὅλα ὀφείλονται σὲ μικροὺς κόκκους ἐνέργειας καὶ στοὺς λίγο—πολὺ πιθανοὺς συνδυασμοὺς τους. Ἀλλὰ στὸ διάστημα αὐτῶν τῶν ἐναλλαγῶν τὰ μάτια μας δὲν ἔπαψαν νὰ χαίρονται τὰ θεάματα τοῦ φωτός: ζωγράφοι καὶ γλύπτες δὲν ἀπόκαμαν νὰ συνταιριάζουν αὐτὰ τὰ ὡραῖα φαινόμενα χωρὶς νὰ σκοιίζονται γιὰ τὶς ἐξηγήσεις πού προσπαθοῦσαν νὰ δώσουν οἱ σοφοί. Αὐτὴ ἡ στάση δὲν εἶναι ἄλλο τόσο σωστή;

Θὰ μπορούσε νὰ συγκρίνει κανεὶς τὴ δουλειὰ τοῦ σοφοῦ μὲ τὴν δουλειὰ τοῦ μηχανικοῦ στὸ θέατρο. Τοποθετημένος πίσω ἀπὸ τὰ σκηνικὰ γνωρίζει ἢ τοῦλάχιστο ζητᾷ νὰ γνωρίσει τὰ ἐλατήρια, τοὺς μοχλοὺς καὶ τοὺς τροχαλίες πού κανονίζουν τὸ χειρισμό· ξέρεי πῶς μπορούμε νὰ προκαλέσουμε κατὰ τὴ θέληση μας μιὰ δύση τοῦ ἡλίου ἢ μιὰ ἐντύπωση νύχτας: μπορεῖ νὰ πεῖ ὅτι τὸ θέαμα πού μᾶς γοητεύει δὲν εἶναι στὴν πραγματικότητα παρὰ ἓνα ἔξυπνο συνταίριασμα τεχνασμάτων. Ἀλλὰ ὁ θεατῆς πού πλήρωσε τὴ θέση του ἔχει κι' αὐτὸς ὅλο τὸ δίκαιο νὰ πεῖ ὅτι ὅλες αὐτὲς οἱ μανοῦβρες δὲν ἔχουν τὸ κάτω-κάτω ἄλλο σκοπὸ παρὰ τὴν ἀπλὴν χαρὰ ἐνὸς θεάματος ξένου πρὸς αὐτὲς τὶς τεχνικὲς ἀπασχολήσεις. Τὸ θέαμα ἀπὸ μόνο του ἔχει τὴν ἀξία του ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ μέσα πού χρησιμοποιήθηκαν γιὰ νὰ τὸ πραγματοποιήσουν. Τὸ ἴδιο καὶ στὴ φύση: ἡ γνώση τῶν μέσων ἔχει βέβαια τὸ ἐνδιαφέρον της ἀλλὰ πρέπει νὰ μᾶς κάνει νὰ ξεχάσουμε τὴν πραγματικὴ καὶ ἄμεση ὄψη πού τὰ πράγματα προσφέρουν σιὶς αἰσθήσεις μας;

Ἐπρεπε λοιπὸν ὁ φιλόσοφος νὰ ξανάβρει τὸ δρόμο αὐτῆς τῆς ἀπλοϊκῆς παρατήρησης τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου: ἔπρεπε νὰ προσπαθῆσει νὰ περιγράψει τὶς διάφορες μορφές, μὲ τὶς ὁποῖες μᾶς συγκινεῖ ἡ ὀμορφιὰ τοῦ κόσμου. Βέβαια δὲν εἶχε στὴ διάθεσή του τὰ μέσα πού διαθέτει ὁ καλλιέχνης, ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ ἀρκεστεῖ σὲ μόνο τὸ λόγο, ἀλλὰ τουλάχιστο θὰ μπορούσε μὲ τὸ λόγο νὰ μᾶς δώσει νὰ καταλάβουμε τὶ τὸ διαφορετικὸ ὑπάρχει σὲ κάθε αἴσθησι, θὰ μπορούσε νὰ ἐπιχειρήσει νὰ προσδιορίσει κατὰ τὶ ἓνα χροῶμα διακρίνεται ἀπὸ ἓναν ἦχο ἢ ἀπὸ μιὰ γεύση, νὰ μελετήσῃ τὴν προέκτασή τους στὶς ψυχές μας. Ἀπ' αὐτὴ τὴν προσπάθεια γεννήθηκαν οἱ τόσο καινούργιες σελίδες πού κλείνουν τὴ «Διαλεκτικὴ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου» τοῦ

κ. Louis Lavelle, οί βαθυστόχαστες μελέτες του κ. Maurice Pradines πόνω στη Φιλοσοφία τῆς Αἰσθησεως καὶ τέλος, στοὺς τελευταίους αὐτοὺς μῆνες, τὸ πρωτότυπο βιβλίο πού ὁ κ. M. Minkowsky ἔβγαλε μέ τὸν τίτλο «Πρὸς μία κοσμολογία». Πρὸς τὸν κύκλο τοῦτον τῶν ἐρευνῶν θὰ θέλαμε νὰ συσχετίσουμε τίς ὀλίγες αὐτὲς παρατηρήσεις πού σκεφτόμαστε νὰ παρουσιάσουμε.

Θ' ἀρχίσουμε τὴν περιγραφή τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου ἀπὸ μίαν αἴσθησι πού συνδέεται μέ τίς πιὸ πρωτόγονες ἀπαιτήσεις τῆς συνειδητῆς ζωῆς: τὴ γεύση. Καθὼς τὸ ἀπόδειξε ὁ κ. Bergson σὲ σελίδες πού ἔχουσε γίνε κλασικὲς, ἡ ἐμφάνιση τῆς συνείδησης στὴ σειρά τῶν ζωντανῶν ὄντων προέρχεται πραγματικὰ ἀπὸ μιὰ πολὺ ταπεινὴ ἀνάγκη: τὴν ἀνάγκη τῆς διατροφῆς. Ἐνῶ τὰ φυτὰ βρίσκουν ἐπὶ τόπου τὴν τροφή πού ἔχουν ἀνάγκη, τὰ ἔμψυχα ὄντα εἶναι ὑποχρεωμένα νὰ ἀποσπασθοῦν ἀπὸ τὸν τόπο πού κατέχουν καὶ νὰ πᾶνε νὰ ζητήσουν μακρὰ τὴν τροφή πού εἶναι ἀναγκαία γιὰ τὴ συντήρησή τους· γιὰ αὐτὴ ἡ πιὸ πλούσια καὶ πιὸ δυνατὴ τροφή, ἀληθινὸ ὀργανικὸ ἐκρηκτικὸ, δὲν μπορεῖ νὰ ἀντληθεῖ ἀπὸ τὸ ἄμεσο περιβάλλον καὶ πρέπει νὰ ζητηθεῖ εἴτε ἀνάμεσα στὰ φυτὰ εἴτε ἀνάμεσα στὰ ζῶα πού τὴν ἔχουν προετοιμάσει σὰ νὰ λέμε ἀπὸ πρῖν. Ἐπρεπε λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος νὰ εἶναι προικισμένος μ' ἓνα ὄργανο πού μ' αὐτὸ θὰ μπορούσε ν' ἀναγνωρίζε τὴν ἀπαραίτητη τροφή καὶ νὰ ἀπορροῖπει τίς οὐσίες πού θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι βλαβερὲς στὸν ὀργανισμό. Ἀσφαλῶς ἡ γεύση μπορεῖ νὰ μᾶς γελάσει στίς ὑποδείξεις πού μᾶς δίνει ἀλλὰ δὲν πρόκειται νὰ συζητήσουμε ἐδῶ γιὰ τὴν περισσότερο ἢ λιγώτερο τέλεια προσαρμογὴ τῶν ὀργάνων τῶν αἰσθήσεων στὴ λειτουργία τους: μᾶς φτάνει νὰ συλλάβομε τὸν ἰδιόρρυθμο χαρακτήρα κάθε μᾶς ἀπ' αὐτὲς. Λοιπὸν σχετικὰ μέ τὴν γεύση, αὐτὸς ὁ χαρακτήρας μπορεῖ νὰ συνοψιστεῖ σὲ μιὰ λέξη: εἶναι ἡ αἴσθησι τῆς ἐκλογῆς. Δέχεται ἢ ἀπορροῖπει, ἢ καλύτερον μᾶς προτείνει τὶ μπορεῖ νὰ γίνε δεχτὸ καὶ τὶ πρέπει ν' ἀπορριφθεῖ ἂν καὶ μᾶς ἀφήνει τὸ δικαίωμα, μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς, νὰ μὴ λογαριάσουμε τίς πληροφορίες πού μᾶς δίνει. Ἐτσι ἐνῶ γιὰ τὴν ὄραση τὰ ἀντικείμενα μᾶς παρουσιάζονται μέ μορφή κατὰ κάποιον τρόπο ἀδιάφορη, τὰ ἀντικείμενα τῆς γεύσεως ἔχουν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μιὰν ὄψη

εὐχάριστη ἢ δυσάρεστη, δὲν μᾶς ἀφήνοον ποτὲ ἀδιάφορους.

Ἐπὶ αὐτὸ προέρχεται ἡ γενικὴ σημασία πού δίνουμε στὴ λέξη γούστο (gouît) καὶ ἂν ἀκόμη πρόκειται γιὰ τουαλέτες, γιὰ διευθέτηση τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐνὸς σπιτιοῦ ἢ γιὰ ἔργα τέχνης. Ὅταν λέμε γιὰ μιὰ γυναίκα πὼς ντύνεται μὲ γούστο (gouît), μ' ἓνα γούστο πολὺ προσωπικό, ἐννοοῦμε μ' αὐτὸ πὼς ξέρει νὰ διαλέξει τὰ στολίδια τῆς μὲ μιὰ βεβαιότητα σχεδὸν ἐνστικτὴ : θ' ἀπορρίψει κάθε τι πολὺ χτυπητό, κάθε τι πού δὲν πηγαίνει μὲ τὸ εἶδος τῆς ὀμορφιάς τῆς, πού δὲν ταιριάζει μὲ τὸ ἄλφα ἢ βῆτα μέρος τοῦ ντυσίματός τῆς. Τὸ γούστο μᾶς παρουσιάζεται ἐδῶ σὰ μιὰ ἀρνητικὴ ιδιότητα, σὰν μιὰ δύναμη ἀποκλεισμοῦ πού ἐνεργεῖ σύμφωνα μὲ ὀρισμένους συμβατισμοὺς πολὺ προσωπικοὺς ἀλλὰ πού ὁ χαρακτήρας τῆς εἶναι σὰ νὰ λέμε θλάνθα-στος. Τὸ γούστο εἶναι μιὰ αἴσθησις στενὰ συνδεμένη μὲ τὸ ἄτομο καὶ ἀντλεῖ ἓνα μέρος τῆς πρωτοτυπίας τῆς ἀπὸ τὸ δεσμὸ πού διατηρεῖ μ' ἓνα ὄν ἐντελῶς ἰδιοτύπο, τὸ ὁποῖο εὐχαρίστως θὰ νόμιζε τὸν ἑαυτό του ἀσύγκριτο.

Μ' αὐτὴ τὴν ἀρνητικὴ μορφή τὸ γούστο ἐπεμβαίνει στὴν καλλιτεχνικὴ δημιουργία, εἶναι πρὸ παντός ἡ αἴσθησις τῶν ἀναγκαίων θυσιωῶν : Ὅταν λέμε γιὰ μιὰ τραγωδίαν τοῦ Ρακίνα πὼς εἶναι γραμμένη μὲ γούστο, ἐννοοῦμε, καθὼς φαίνεται, τὴ λεπτότητα ἐκείνη τοῦ αἰσθηματος καὶ τῆς μορφῆς πού ὀδήγησε τὸν ποιητὴ ν' ἀποκλείσει ἀπὸ τὸ ἔργο του κάθε τι πού θὰ μπορούσε νὰ μαρτυρήσει ταπεινότητα ἢ μετριότητα : τίς ὑπερβολές ἢ τίς βιαιότητες τῆς γλώσσας, τίς ἀπρέπειες, τίς προσβολές στὴ βασιλικὴ ἀξιοπρέπεια τῶν ἡρωϊδῶν του. Ἐνα ἔργο γραμμένο ἔτσι, παρουσιάζει ἓνα χαρακτήρα ἐνότητας καὶ ἁρμονίας πού δὲν ἔχουν τὰ ἔργα, σὰ ὁποῖα δὲν ἐξασκήθηκε αὐτὸς ὁ λεπτὸς ἔλεγχος : μπορούν νὰ παρουσιάσουν ὑπέροχα μέρη, ἀλλὰ κοντὰ σ' αὐτὰ ἀδυναμίες καὶ ἀδεξιότητες στὴν ἐχιέλεση, πού μαρτυροῦν τὴ χαλάρωση τῆς ἐπίβλεψης. Ἐνα πνεῦμα χωρὶς γούστο τὸ ἴδιο δέχεται ὅλα τὰ προϊόντα τῆς εὐφυΐας του, τὸ καλὸ μαζὶ μὲ τὸ χειρότερο, ἐνῶ τὸ γούστο εἶναι ἡ αἴσθησις τῆς διάκρισης, τῆς ἀναγκαίας ἐπιλογῆς.

Ἀλλὰ ἡ γεύσις ἔχει ἀκόμη καὶ μίαν ἄλλην ὄψιν ἐκτὸς ἀπ' τὴν ἀρνητικὴν. Εἶναι ἀκόμη ἡ αἴσθησις πού ἐπικοινωνεῖ στενὰ μὲ τὰ πράγματα πού δέχεται. Δὲν συντελεῖται σὲ ἀπόστασις ὅπως ἡ ὄρασις ἢ ἡ ἀκοή,

ἀπαιτεί τῆ στενῆ καὶ ἄμεση ἐπαφῆ μὲ τὶς γευστικές οὐσίες : ἀλλὰ μπαίνει περισσότερο καὶ ἀπὸ τὴν ἀφή στὴν οὐσία τῶν πραγμάτων, γιατί δὲν εἶναι χωρισμένη ἀπ' αὐτὰ μ' ἓνα σύνορο σὰν κι' αὐτὸ πού ἡ ἀφή τοποθετεῖ γύρω ἀπὸ τὸ σῶμα. Οἱ διαδοχικὲς φάσεις τῆς γεύσης ἐκφράζουν αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς βαθμιαίας ἔγχυσης τῆς ξένης οὐσίας στὸ κέντρο τοῦ εἶναι μας. Ἡ γεύση ἀρχίζει ἀπὸ μιὰ ἔκπληξη: πραγματικὰ ἐρχόμαστε σὲ συνάφεια μ' ἓνα σῶμα καινούργιο, μὲ κάτι πού δὲν γνωρίζαμε καὶ πού δὲν μπορούσαμε οὔτε νὰ τὸ φαντασθοῦμε ἀπὸ πρῖν. Γι' αὐτὸ τὸ δεχόμαστε πρῶτα μὲ προφύλαξη γιὰ νὰ τὸ δοκιμάσουμε, ἔπειτα σιγὰ - σιγὰ ὁ χυμὸς πού δεχτήκαμε ἀπλώνεται μέσα μας, ἀρχίζει ν' ἀποτελεῖ μέρος τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ τέλος ὅταν τελειώσει, γάνει τελειωτικὰ τὸν ξένο χαρακτήρα πού εἶχε, πεθαίνει σὰ νὰ λέμε ἀτομικά γιὰ νὰ γίνει δικό μας : ἐπιστεγάζεται τότε ἀπὸ τὴν ἀπόλαυση πού εἶναι μιὰ ἱκανοποίηση ἐντελῶς προσωπικὴ καὶ ἐνδόμυχη. Ὁ Valery ἐκφράζει μὲ λεπτόλογη ἀκρίβεια τὸ χαρακτήρα αὐτὸ τῆς γεύσης σὲ τούτους τοὺς ὄμοιους στίχους τοῦ Ναυτικοῦ Νεκροταφείου :

Comme le fruit se fond en jouissance,
Comme en delice, il change son absence
Dans une bouche où sa forme se meurt,

Ἀπ' αὐτὸν τὸν χαρακτήρα ἡ γεύση παίρνει τὴν πνευματικὴ της σημασία. Τὸ νὰ γεύεται, ν' ἀπολαμβάνει δηλαδὴ κανεὶς, ἓνα ἔργο τέχνης εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ νὰ τὸ γνωρίζει ἀπλῶς, γιατί ἡ γνώση μπορεῖ νὰ μᾶς ἀφίσει ἀδιάφορους ἐνῶ ἡ ἀπόλαυση (goût) δείχνει ἓνα εἶδος ἰδιοποίησης τοῦ ἀντικειμένου πού ἀπολαμβάνομε, ἰδιοποίησης ἀχώριστης ἀπὸ τὴν εὐχαρίστηση πού μᾶς δίνει καὶ ἀπὸ τὴ συμφωνία τῆς μὲ τὶς αἰσθητικὲς μας ἀνάγκες. Ἀκόμη καὶ στὶς πιὸ ψηλὲς ἀλήθειες διακρίνουμε τὴ βαθειὰ αὐτὴ ἐπίδραση τοῦ γούστου. Ὅταν ὁ Baudelaire ψάλλει στὸν Ὕμνο του

Elle se répand dans ma vie
Comme un air impregné de sel
Et dans mon âme inassouvie
Verse le goût de l' éternel.

ἔννοοῦμε καλὰ ὅτι αὐτὸ τὸ «goût de l' éternel» εἶναι κάτι πάρα πάνω ἀπὸ μιὰ ἀπλή θεωρητικὴ ἐχτίμηση, περιέχει ἓνα εἶδος συγκατά-

θεσης γιὰ μιὰ νέα ζωὴ ποὺ θὰ ἱκανοποιήσει τὴν προσδοκία τῆς ψυχῆς : ὁ ἄνθρωπος ἐπιθυμεῖ νὰ δοκιμάσει τὴν αἰωνιότητά της.

Ἐκτὸς τῆς γεύσης δὲν μπορούμε καθόλου νὰ ξεχωρίσουμε τίς ὁσμές ἢ τὰ ἀρώματα. Βρίσκουμε πραγματικὰ στὴν ὄσφρηση τὴν ἴδια δύναμη ἐκλογῆς ποὺ χαρακτηρίζει τὴ γεύση ἀλλὰ ἀπλωμένη σὲ νέα ἀντικείμενα. Οἱ ὁσμές ὅπως καὶ οἱ χυμοὶ δὲν μᾶς ἀφίνουν ποτὲ ἀδιάφορους καὶ κυριαρχεῖ ἀπάνω τους ἡ ἀντίθεση τοῦ εὐχάριστου καὶ τοῦ δυσάρεστου. Ἄλλὰ ἀνταποκρίνονται σὲ πιὸ ποικίλες ἀνάγκες : ἄλλες μᾶς πληροφοροῦν γιὰ τὴν ποιότητα τοῦ ἀέρινου περιβάλλοντος, τὴν ἄλλη αὐτὴ τροφή ποὺ δὲν παύουμε νὰ πέρνουμε ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ περιβάλλον ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς μας ὡς τὴν τελευταία μας πνοή, ἄλλες μᾶς μπάξουν στὰ ἴχνη τῶν καθαρὰ θρεπτικῶν οὐσιῶν καὶ μᾶς κάνουν νὰ γνωρίζομαι τὴν κατάστασή τους, ἂν εἶναι δηλαδὴ φρέσκες, ὄριμες ἢ χαλασμένες, ἄλλες τέλος φαίνονται ν' ἀναφέρονται στὴ σχέση τῶν φύλων εἴτε γιὰτὶ παρουσιάζουν κάτι τὸ παρθενικὸ ὅπως μερικὰ ἀρώματα λουλουδιῶν, εἴτε γιὰτὶ προκαλοῦν μιὰ ἠδυπάθεια πιὸ σαρκικὴ ὅπως οἱ λεγόμενες ἀμβροσιακὲς ὁσμές. Ἄλλα πάντα οἱ ὁσμές ἔχουν ἔτσι μιὰ ἐσωτερικὴ ἀπήχηση, μᾶς συγκινοῦν μυστικὰ καὶ δὲν ἔχουν τὴ θεαματικὴ καθαρότητα τῶν χρωμάτων, ποὺ ἀπλώνονται στὸ βλέμμα μας. Ἄναμφίβολα ὁ ἄνθρωπος ἔχασε μερικὰ τὴ χρῆση αὐτῆς τῆς αἴσθησης : ἀλλὰ ἔχομε ἀκόμη τὴ δύναμη νὰ διαλέγουμε ἀνάμεσα στὶς διαφορὲς ἀναθυμιάσεις τὴν ὁσμὴ ποὺ ἀγαποῦμε καὶ κατὰ κάποιον τρόπο νὰ τὴν ἀπολαύσουμε κατὰ προτίμησιν ἀπὸ τίς ἄλλες. Ἐνῶ τὸ μάτι ἀγκαλιάζει τὸ πολύμορφο πανόραμα τῶν χρωμάτων καὶ τὸ αὐτὸ ἀνοίγεται στὴ φυσικὴ πολυφωνία τῶν θορύβων τοῦ κόσμου, ἡ ὄσφρηση εἶναι μιὰ ἀπλὴ αἴσθησις ποὺ συνδέεται πιὸ στενὰ μὲ τὴν μυρωδιὰ ποὺ διαλέγει. Δὲν ὑπάρχει, γιὰ νὰ ἀκριβολογήσουμε, χάριτος ὁσμῶν ἀκόμη καὶ γιὰ τὸ ζῶο ποὺ φαίνεται νὰ μένει πάντοτε προσηλωμένο στὸ δρόμο ποὺ παίρνει τὸ θῆραμα κι' ἀκολουθεῖ μ' ἐπιμονὴ τὰ ἴχνη του. Ὅμως ἂν ἡ ὄσφρηση πλησιάζει μ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὴ γεύση, διαφέρει ἀπ' αὐτὴ γιὰτὶ συντελεῖται ἴδιον σὲ ἀπόσταση ἔξω ἀπὸ τὴν ἄμεση ἐπαφή. Ἡ ὄσφρηση ἔχει μιὰ πηγὴ ἀπ' ὅπου ἀπορρέει καὶ ποὺ μπορούμε νὰ τὴν πλησιάσωμε λίγο πολὺ χωρὶς νὰ μᾶς εἶναι ποτὲ δυνατὸ νὰ

ένωθοῦμε τελείως μαζί της ὅπως συμβαίνει στή γευστική ἀνάλωση. Τῆς μένει κάτι τὸ αἰώνια ἀτελείωτο μιὰ ὑπόσχεση πού δὲν ἐκπληρώνεται ποτέ. Ἐνῶ ἡ γεύση ἔκλεινε μέσα της τὴν κατοχή μας πάνω σ' ἓνα μικρὸ τμῆμα τῆς ὕλης, ἡ ὄσφρηση μένει πάντα ἀνοιχτὴ στὸν κόσμο, δὲν εἶναι παρὰ προαίσθημα.

Πρέπει νὰ προσθέσουμε ἀκόμα ὅτι ἡ ὄσφρηση εἶναι σὲ πολὺ μεγάλο βαθμὸ πιο πλούσια ἀπὸ τὴ γεῦσι. Οἱ γευστικὲς οὐσίες ὀφείλουν κυρίως τὴ ποικιλία τους στὶς ὀσμές, ἀπὸ τίς ὁποῖες συνοδεύονται, ἀλλὰ οἱ καθαρὰ γευστικὲς τους ἰδιότητες περιορίζονται σ' ἓνα μικρὸ ἀριθμὸ ἀπὸ τυπικὰ δοσμένα. Ἡ ὄσφρηση ἀντίθετα ξεπερνᾷ σὲ ποικιλία ὅλες τίς ἄλλες αἰσθήσεις. Δὲν ὑπάρχει ἀντικείμενο πὸν νὰ μὴ διακρίνεται ἀπὸ μιὰ χαρακτηριστικὴ μυρωδιὰ καὶ ξέρομε ὅτι γιὰ τίς λεπτὲς αἰσθήσεις τοῦ ζώου καθέννας ἀπὸ μᾶς ἔχει μιὰ ὀσφρητικὴ φυσιογνωμία τὸ ἴδιο ξεκάθαρη μὲ τὴν ὀπτική του φυσιογνωμία. Ἡ ὄσφρηση εἶναι αἰσθήση τοῦ ἀτομικοῦ, ἐνῶ ἡ γεύση, προσκολλημένη σὲ μιὰ ἀνάγκη πὸν πρέπει ὀπωσδήποτε νὰ ἱκανοποιηθῆ, περιοριζότανε ἀναγκαστικὰ σὲ διακρίσεις πολὺ γενικὲς.

Ἄπ' αὐτὸ προέρχεται ἡ πλατεῖα σημασία αὐτῆς τῆς αἰσθήσης. Ὄταν λέμε γιὰ ἓναν ἄνθρωπο πὸς «ἔχει μύτη» (flair) ἐννοοῦμε πρῶτα-πρῶτα ἓναν ἄνθρωπο πὸν σὲ μιὰ ἀπρόβλεπτη καὶ δύσκολη περίσταση ξέρει νὰ ξεχωρίζει τὴ σωστὴ λύση μὲ προσωπικὰ του κριτήρια. Ἐνῶ γύρω του σταθμίζουν τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατὰ κάθε ἀπόφρασης, αὐτὸς διαλέγει γρήγορα καὶ καλὰ καὶ ἂν ἀκόμη δὲν εἶναι πάντοτε σὲ θέση νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἐκλογή του. Ἀλλὰ εἶναι ἀκόμη ὁ ἄνθρωπος πὸν δὲν ἀφίνεται νὰ γελαστεῖ ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ ὕψει τῶν πραγμάτων, πὸν βλέπει πέρα ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ μετεμφίεση καὶ φθάνει, μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς ὡς τὴν οὐσία τῶν ὄντων πὸν κρύβεται κάτω ἀπὸ δανεισμένα πέπλα.

Ἄν ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς πρακτικῆς νοημοσύνης περάσουμε σ' ἄλλες σημασίες μὲ χαρακτήρα πιο καθαρὰ πνευματικὸ, ὅπως π. χ. ὅταν μιλοῦμε γιὰ τὴ γλυκύτητα τῆς θείας χάριτος, γιὰ τὸ ἄρωμα τῶν ἀρετῶν, γιὰ τὴν ὄσμή τῆς ἀγιότητος, θὰ ξανάβρουμε τὸ ἴδιο νόημα μιᾶς φωνῆς πὸν μᾶς ἀπευθύνεται ἀλλὰ πὸν δὲν τῆς ἀπαντοῦμε πάντοτε καὶ πὸν μπορεῖ ν' ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ μᾶς. Μποροῦμε νὰ καταλάβομε τὸ ἄρωμα

τῆς ἀρετῆς ἢ τὴν ὁσμὴ τῆς ἀγιότητος χωρὶς νὰ εἴμαστε οἱ ἴδιοι οὔτε ἅγιοι οὔτε ἐνάρετοι ἂν καὶ χρειάζεται πάντα γιὰ τὸ κάποια κλίση. Καὶ ἐδῶ ἡ αἴσθησις ἀποδείχεται περισσότερο αἴσθησις τῆς ἐπιθυμίας παρὰ τῆς κατοχῆς, τῆς κλίσης παρὰ τῆς ἐπικοινωνίας. Θὰ ἔλεγε κανεὶς πὼς ὑπάρχει πάντα ἀνάμεσα σὲ μᾶς καὶ στὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ πὺ ἀναπνέομε τὸ ἄρωμά τους μιὰ ἀπόστασις πὺ μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ τὴν ἀπόστασις πὺ μᾶς χωρίζει ἀπὸ τὴν πηγὴ τῆς ὁσμῆς καὶ μᾶς ἐμποδίζει νὰ τὴν ἀπολαύσουμε ὀλοκληρωτικὰ.

Φθόνομε ἔτσι σὲ μιὰ αἴσθησις πὺ κατέχει κεντρικὴ θέσις στὸ οἰκοδόμημα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου: τὴν αἴσθησις τῆς ἀφῆς. Πραγματικὰ ἡ γέυσις καὶ ἡ ὄσφρησις ἀναφέρονταν στὶς σκοτεινὲς καταστάσεις τῆς ἀνάγκης πὺ χαρακτηρίζουν τὴν πρώτη συνείδησις τῆς ὑπαρξίης μας καὶ κανόνιζαν τοὺς τρόπους τῆς ἔνωσῆς μας μὲ τὰ πράγματα. Ἡ ἀφή ἀντίθετα εἶναι δεμένη μὲ τὴν ἀνάπτυξη μιᾶς ἐνέργειας αὐτοκυρίαρχης καὶ εἶναι ὁ σταθερὸς ὀδηγὸς της. Αὐτὴ μᾶς κάνει νὰ γνωρίσομε τὰ ὄρια, στὰ ὀποῖα πρέπει νὰ σταματήσῃ ἢ κίνησις, φανερώνει τὶς πολὺμορφες ἀντιστάσεις πὺ μποροῦμε νὰ συναντήσομε. Εἶναι ἡ αἴσθησις τοῦ ὀρίου, ὄχι τοῦ ἀπότομου ὀρίου πὺ γεννιέται ἀπὸ τὴ σύγκρουσις τῶν δυνάμεων τῆς μιᾶς μὲ τὴν ἄλλη, ἀλλὰ ἐνὸς ὀρίου πὺ τὸ προαισθανόμαστε, πὺ ἡ παρουσία του μᾶς ἐπιτρέπει νὰ σταματήσομε τὴν ἐνέργεια σὲ κατάλληλο χρόνον καὶ μᾶς εἰδοποιεῖ γιὰ τὰ ἀντικείμενα, πάνω στὰ ὀποῖα θὰ συγκρουόμαστε ἀνώφελα. Παρουσιάζεται ἔτσι σὰν ρυθμιστὴς τῆς πράξης σὰν κανόνας εὐστροφίας καὶ δεξιότητος. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη ἄλλωστε μᾶς παρουσιάζεται στὶς ἐκφράσεις: ἐνήργησε μὲ πολὺ tact, εἶναι ἓνας ἄνθρωπος μὲ πολὺ tact. Ἐννοοῦμε μ' αὐτὸ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὁ προικισμένος μὲ τούτῃ τὴν ιδιότητα ξέρει νὰ κανονίζει τὴ διαγωγὴ του ἔτσι πὺ ν' ἀποφεύγει τὶς συγκρούσεις καὶ νὰ προλαβαίνει τὶς προστριβές. Μπορεῖ ν' ἀναγνωρίσει ἀπὸ πρὶν τὰ ἐμπόδια πὺ θὰ μποροῦσαν νὰ παρουσιαστοῦν, δὲν πειράζει κανέναν στὸ φιλότιμον. Ἡ ἀφή εἶναι ἀπὸ τὴ φύσις της αἴσθησις διπλωματικὴ. Καθὼς ξέρουμε εἶναι καὶ μουσικὴ αἴσθησις ὄχι ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ ἐρασιτέχνη ἀλλὰ τοῦ ἐκτελεστή, τοῦ ἐρμηνευτῆ. Ὅταν λέμε γιὰ μιὰ πιανίστρια πὺς ἔχει καλὴ «ἀφή» (toucher) ἐννοοῦμε

τὴν τέχνη νὰ σταθμίζει τὴν ἐκτέλεση, νὰ τὴν κάνει ἀνάλογη μὲ τὴν ἐντύπωση ποὺ θέλει νὰ ἐπιτύχει ὥστε ν' ἀποφεύγει συγχρόνως τὴ μαλακότητα καὶ τὴν τραχύτητα. Πρέπει νὰ φθάσει ἓνα ὄριο ἀριότητος καὶ νὰ μὴν τὸ ξεπεράσει. Καὶ ἐδῶ ἀκόμη ξαναβρίσκουμε τὸ αἶσθημα τοῦ ὁρίου, τῆς περιορισμένης καὶ μετρημένης χειρονομίας.

Αὕτῃ ἡ ἔννοια τοῦ ὁρίου, τοῦ συνόρου ἀνάμεσα σ' ἐμᾶς καὶ στὰ πράγματα εἶναι οὐσιαστικὴ γιὰ τὴν ἀφή. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο διαφέρει βαθειὰ ἀπὸ τὴ γεύση καὶ τὴν ὄσφρηση ποὺ δὲν μᾶς ἔδιναν τὴν ἐντύπωση ἑνὸς τέτοιου χωρισμοῦ καὶ ποὺ ἀντίθετα πῆγαιναν νὰ μᾶς ἀναμείξουν στενὰ μὲ τὰ πράγματα. Ἡ ἀφή χαράζει τὰ ὄρια τῆς κυριαρχίας μᾶς, ὁρίζει αὐτὸ τὸ προνομιοῦχο τμήμα τοῦ κόσμου ποὺ εἶναι τὸ θέατρο κάθε λύπης μᾶς καὶ κάθε χαρᾶς μᾶς καὶ ποὺ πάνω του ἔξασκοῦμε μιὰ ἄμεση κυριαρχία: προσδιορίζει αὐτὸ τὸ μοναδικὸ πρᾶγμα ποὺ δὲν συγκρίνεται μὲ κανένα ἄλλο καὶ ποὺ τὸ ὀνομάζουμε τὸ σῶμα μᾶς. Ἀπ' αὐτὸ ξέρουμε πὼς δὲν συγχεόμαστε μὲ τὸ σύμπαν καὶ πὼς σ' αὐτὸ τὸ παιγνίδι τῶν εἰκόνων ποὺ ξετυλίγεται κάτω ἀπὸ τὰ μάτια μᾶς εἶναι φυλαγμένη μιὰ θέση γιὰ τὸ ὄν ποὺ εἶναι ἱκανὸ νὰ πεῖ ἔ γ ὦ.

Ἀλλὰ ἐνῶ ἡ ἀφή, μὲ τὴν ἐσωτερικὴ της ὄψη, θέτει τὴν προσωπικὴ καὶ ξεχωριστὴ ὑπαρξή μᾶς, μᾶς κάνει ἐπίσης φανερὸ τὸ ξένο σῶμα μὲ τὸ ὁποῖο βρισκόμαστε σὲ συνάφεια. Ἡ ἐνέργεια τῆς ἀφῆς εἶναι πάντα διπλῆ. Προϋποθέτει ἀδιαχώριστα «τὸ ἐγὼ καὶ ἓνα ἄλλο πρᾶγμα». Αὕτῃ δίνει σύσταση στὰ φαινόμενα, μᾶς φανερώνει τὶς δυνάμεις ποὺ εἶναι ἀντίθετες στὴ δική μᾶς καὶ τὸν τόπο ὅπου δροῦν. Γιατὶ δὲν μᾶς γνωρίζει μονάχα τὸ ὄριο ποὺ περικλείνει τὸ σῶμα μᾶς, ἀλλὰ καὶ τὸ ὄριο ποὺ περιβάλλει τὸ ξένο σῶμα ποὺ βρισκόμαστε μαζύ του σὲ ἐπαφή. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἡ ἀφή ἔχει ἓνα ἀληθινὸ προνόμιο πάνω ἀπ' ὅλες τὶς ἄλλες αἰσθήσεις γιατί εἶναι ἱκανὴ νὰ περικλείσει τὸ ἀντικείμενο ἀπ' ὅλες τὶς πλευρὰς καὶ νὰ μᾶς τὸ παραδώσει στὴν ἐνότητά του σὰν ἓνα σῶμα ἀνάλογο μὲ τὸ ἴδιο μᾶς τὸ σῶμα. Μὲ τὴν περισφιξή της ξεχωρίζει τὸ πρᾶγμα ποὺ περισφίγγει ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο κόσμο. Ὅταν παρατηροῦμε τὰ πράγματα δὲν μπορούμε ποτὲ νὰ τὰ ξεχωρίσουμε ὀλοκληρωτικὰ ἀπὸ τὸ φόντο στὸ ὁποῖο μᾶς παρουσιάζονται, δὲν μπορούμε νὰ τὰ βλέπουμε ἀπ' ὅλες τὶς ὀψεις τους ἐνῶ τὸ χέρι μᾶς

μπορεῖ νὰ κάνει τὸ γῦρο τῶν ἀντικειμένων καὶ νὰ τοὺς δώσει ξεχωριστὴ ὕπαρξη.

Ἀπ' αὐτὸ προέρχεται ἡ σπουδαιότητα τῆς ἀφῆς γιὰ τὴ γνώση τοῦ κόσμου. Μᾶς ἐπιτρέπει νὰ πιάσουμε τὰ διάφορα μέρη του τὸ ἓνα μετὰ τὸ ἄλλο, νὰ τὸν λύσουμε σὲ κομμάτια, νὰ ἐξετάσουμε τὶς μορφές του, νὰ ζυγίσουμε μὲ τὸ χέρι τὸ βάρος τοῦ καθενὸς ἀπὸ τὰ κομμάτια του. Ἄς σκεφθεῖ κανεὶς τὴ χαρὰ ποὺ αἰσθάνονται τὰ παιδιά ὅταν χαλοῦν τὰ παιγνίδια τους καὶ μποροῦν νὰ ψηλαφίσουν ἓνα ἓνα τὰ σκορπισμένα κομμάτια. Αὐτὴ ἡ χαρὰ εἶναι ἡ ἴδια μὲ τὴ χαρὰ τοῦ μηχανικοῦ ποὺ λύνει καὶ συναρμολογεῖ πάλι ἓνα σύνολο ἀπὸ τροχοὺς καὶ ἔμβολα ἐπιτήδεια φτιαγμένο. Εἶναι ἐπίσης κατὰ βάθος τὸ ἴδιο αἶσθημα ποὺ γεμίζει μὲ εὐχαρίστηση τὴν καρδιὰ τοῦ σοφοῦ ὅταν «ἀναλύει» τὰ φαινόμενα τῆς φύσης, ὅταν διαχωρίζει τὰ σύνθετα σώματα καὶ φαντάζεται, πίσω ἀπὸ τὰ φαινόμενα, διαφόρων εἰδῶν ἄτομα ποὺ τοὺς συνδυασμούς τους μπορεῖ νὰ τοὺς λογαριάσῃ ἀπὸ πρῖν. Αὐτὰ τὰ ἄτομα ὅσο κι' ἂν τὰ περιορίσουμε εἰς ἱλιγγιωδῶς μικρὲς διαστάσεις εἶναι πάντα ἄτομα, δηλαδή μικρὰ σώματα ποὺ ἓνα χέρι ἄπειρα λεπτὸ θὰ μποροῦσε νὰ κάνει τὸ γῦρο τους καὶ νὰ ζυγίσει τὸν ὄγκο τους: ὅποια-δήποτε καὶ ἂν εἶναι οἱ διαστάσεις τους, πάντοτε σώματα μόνον θὰ μᾶς ἔχει γνωρίσει ἡ ἀφή. Κι' αὐτὸ εἶναι τόσο ἀληθινό, ὥστε δάσανε τὴ σημασία τοῦ «καταλαβαίνω» στὴν κυρία λειτουργία τῆς νοημοσύνης μας ποὺ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ πιάσουμε τὰ ἀντικείμενα καὶ νὰ ἐξετάσουμε διαδοχικὰ τὶς σχέσεις τους.

Στὴ συναισθηματικὴ σημασία τῆς ἀφῆς, βρίσκουμε τὸ αἶσθημα μιᾶς ὕπαρξης προσωπικῆς καὶ ξεχωριστῆς ποὺ ἔχομε ἔλθει σὲ σχέσεις μαζύ της. Ὅταν λέμε πὼς κάτι τι μᾶς ἀγγίζει ὡς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς μας, ὅταν μιλοῦμε γιὰ ἓνα θέαμα ποὺ μᾶς ἀγγίζει τὴν ψυχὴ, ὑπονοοῦμε μιὰ ὀρισμένη μορφή συμπαθείας, στὴν ὁποία τὸ προσωπικὸ στοιχεῖο παίζει τὸ σπουδαιότερο ρόλο. Δὲν συμπαθοῦμε τὰ πράγματα ποὺ τρωμε ἢ ποὺ ἀναπνέουμε, δὲν μᾶς ἀγγίζουν στὴν ψυχὴ γιατί δὲν ἔχουν προσωπικὴ ὕπαρξη. Ἡ συγκίνηση (*être touché*) προϋποθέτει τὴν παρουσία δύο ὄντων ποὺ αἰσθάνονται σύγχρονα τὰ ἴδια αἰσθήματα, ἀλλὰ ποὺ διατηροῦν ἐπίσης τὴν ἰδιαίτερή τους ὕπαρξη. Μπορεῖ κανεὶς νὰ συγκινηθεῖ (*être touché*) χωρὶς ν' ἀγαπᾷ πραγματικά, χωρὶς νὰ κατα-

τρώνεται από τή φωτιά ενός βαιθιοῦ ἐλέους πού μόνο θά ἔριχνε τοὺς φραγμοὺς πού ὑπάρχουν ἀνάμεσά μας. Ἐνα ἀόρατο ὄριο χωρίζει τὰ ὄντα ἀκόμη καὶ ὅταν συγκινοῦνται ἀπὸ τή μετάδοση τῆς χαρᾶς ἢ τῆς λύπης. Κάποια εἰρωνεία μπορεῖ εὐκόλα νὰ γλυστρήσει στὰ λεγόμενα «συγκινητικά θεάματα» (Spectacles Touchants).

Τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ἀφῆς ἦταν νὰ περιβάλλει τὰ ὄντα ἐξωτερικὰ καὶ νὰ τὰ περικλείνει σ' ἓνα πλαίσιο καθορισμένο. Ὁ ἦχος ἀντίθετα ἀναπηδᾷ ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ, ἀνεβαίνει καὶ ἀπλώνεται χωρὶς νὰ μποροῦμε νὰ τοῦ βάλουμε ὄριο. Ἄς ἀκούσουμε προσεχτικὰ ἓνα ἦχο πού γεννιέται μέσα στὴ σιωπή, λ. χ. τὴ νύχτα σὲ μιὰ ἡσυχῆ ἐξοχή. Ὁ ἦχος μᾶς φαίνεται κινητός, ἔχει μιὰ πηγὴ ἀρκετὰ προσδιορισμένη, σιτὴν ὅποια φαίνεται ἀρχικὰ συγκεντρωμένος, ἔπειτα διαστέλλεται, μεγαλώνει ὑπερβολικὰ, ἕως ὅτου γεμίσει, καθὼς λέμε, ὅλη τὴ σιωπὴ τοῦ τόπου· γιὰ πολλὴ ὥρα ἀκόμη μποροῦμε νὰ τὸν ἀκολουθήσουμε καθὼς χάνεται μακριά, πολὺ πέρα ἀπὸ τὰ ὄρια τοῦ ὄρατοῦ ὀρίζοντα: θά ἔλεγε κανεὶς πὼς πεθαίνει ἀτέλειωτα. Τί διαφορὰ ἀνάμεσα στὸν ἦχο καὶ στὸ χρῶμα! Τὸ χρῶμα ὅπως καὶ ἡ ἀπτή μορφὴ εἶναι πάντα στενὰ περιορισμένο, περιμαντρωμένο μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς σ' ἓνα σύστημα ἀπὸ ἀμοιβαῖα περιγράμματα, ἐνῶ ὁ ἦχος, γεννημένος σ' ἓναν τόπο, μοιάζει νὰ ξεφεύγει ἀπὸ τὸ δεσμὸ αὐτοῦ τοῦ τόπου, ἀπὸ τὸ περίγραμμα τῶν μορφῶν σὰ νὰ κινιότανε ἀπὸ ἓνα ἀνίκητο τίναγμα. Γιατὶ ὁ ἦχος δὲν μένει μετέωρος στὸ ἀέρινο περιβάλλον, ὅπως ἡ ὄσμη πού μένει ἀκίνητη καὶ λιμνάζει. Κάθε ἦχος σπρώχνεται ἀπὸ ἓναν ἄλλο ἦχο, ὅπως ἓνα κύμα ἀπὸ ἓνα ἄλλο κύμα καὶ ἀπ' αὐτὸ προέρχεται τὸ ξεκόκκισμα τῆς μελωδίας, οἱ ἐντυπώσεις τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς διαδοχῆς, κάθε τι πού δίνει στὸν ἦχο μιὰ χρονικὴ μορφὴ πού ἡ ὄσφρηση εἶναι ἀνίκανη νὰ ἔχει. Σ' αὐτὸ πρέπει νὰ προσθέσουμε ὅτι ὁ ἦχος εἶναι σπάνια μοναχικός, δὲν ἐπιβάλλει ἐκείνη τὴν ἀποκλειστικὴ ἐκλογὴ πού μᾶς βύθιζε σὲ μιὰ ὄσμη καὶ μᾶς ἔκανε νὰ ξεχάσουμε τὸν ὑπόλοιπο κόσμο: ὑπάρχει ἀπ' ἐναντίας ἓνα φυσικὸ σύνολο ἀπὸ ἦχους, φαίνονται νὰ διεγείρουν ὁ ἓνας τὸν ἄλλο, ν' ἀπαντοῦν ὁ ἓνας στὸν ἄλλο καὶ νὰ διασταυρῶνουνται στὴν ἀτμόσφαιρα. Ἄς θυμηθοῦμαι τὶς πρωινὲς ἐκεῖνες ἐντυπώσεις ὅταν τὸ ξεκούραστο πνεῦμά μας ἀφίνεται στὴν

ἡδονὴ τοῦ νὰ ἀκούη καὶ φαίνεται σὰ νὰ μὴ ζεῖ παρὰ μὲ τὸ αὐτί. Βρίσκομε τότε στοὺς διάφορους ἤχους πού ἀνεβαίνουν πρὸς ἐμᾶς μιὰ φυσιογνωμία πρὸ προσωπική: ὁ θόρυβος τοῦ ρολογιοῦ ποῦ κτυπᾷ καὶ τοῦ ντουλαπιοῦ ποῦ τρίζει ἀποχτᾷ κάτι τὸ κοινὸ μὲ τὸ θόρυβο ποῦ κάνει τὸ πουλι ὅταν σχίξει τὸν ἀέρα στὸ πέραςμά του καὶ ὁ διαλαλητῆς ποῦ μᾶς στέλνει τὴν μελωδία του.

Ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη αὐτὴ φύση τοῦ ἤχου ἀπορρέουν οἱ πολλαπλῆς χρήσεις του. Μᾶς φανερώνει τὸ μετατόπισμα καὶ τὶς κινήσεις τῶν γύρω μας ὄντων ἀκόμη κι' ὅταν εἶναι κρυμμένα ἀπὸ τὴ νύχτα ἢ ἀπὸ κάποιο προκάλυμμα ἢ ὅταν ἡ ταχύτητά τους μᾶς ἐμποδίζει νὰ τὰ παρατηρήσουμε. Ἀναλογίζομαι ἐκεῖνο τὸν μουσικὸ ἤχο ποῦ ἄφιναν πίσω τους οἱ σφαῖρες ὅταν περνοῦσαν λίγο ψηλὰ καὶ τὸ μεταξένιο ξέσκισμα τῶν ὀβίδων ποῦ χανότανε μέσα στὴ νύχτα. Ἀνακαλύπτει καλὲς παράξενες ἰδιότητες στὶς αἰσθήσεις, ὅταν αἰσθάνεται πὼς ἡ ζωὴ του κρέμεται ἀπὸ τὸ πὼς θὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ βοηθήματα ποῦ κάθε μιὰ μᾶς παρέχει. Ἀλλὰ γιὰ νὰ ξαναγυρῶ σὲ χρήσεις περισσότερο εἰρηνικῆς, ἡ ἰδιότητα τῶν ἤχων ν' ἀπλώνονται γύρω ὅπρὸ τὴν πηγὴ τους καὶ νὰ μποροῦν νὰ μετατοπίζονται κατὰ τρόπο χαρακτηριστικόν, τοὺς ἔκανε τὸ κυριώτερο ὄργανο τῆς ἀνθρώπινης ἔκφρασης. Ὁ λόγος δηλαδὴ ὁ ἤχος ὅπως τὸν διαμορφώνουμε κατὰ τὴ θέλησή μας, καὶ τὸν ἐξακοντίζουμε πρὸς τὰ ἔξω, συνόδειψε ὅλες τὶς προσπάθειες τοῦ ἀνθρώπου στὸ δρόμο του γιὰ τὴν ἐξερεύνηση τοῦ κόσμου. Γιατὶ μὲ τὴ χρονικὴ μορφή του ἐπέτρεπε νὰ παριστάνουμε μὲ σαφήνεια κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς πράξεις αὐτῆς τῆς διαδρομῆς, καθένα ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα ποῦ ἀναγνωρίζαμε τὴ φύση καὶ τὴ σχέση τους. Ἀλλὰ ἐνῶ ἡ ἀφή στὸ ἐγωϊστικὸ τῆς σφίξιμο παραμέριζε τὰ ἄλλα ὄντα, ὁ λόγος ἀπευθυνότανε σὲ ὅλους ὅσοι ἦταν ἱκανοὶ νὰ τὸν ἀκούσουν προκαλώντας τὶς ἀπαντήσεις τους καὶ τὶς ἀντιρρήσεις τους ὡς πὺ νὰ σταθεῖ μιὰ συμφωνία βασισμένη σ' ἓνα κανόνα ἀλήθειας. Ἡ φυσικὴ αὐτὴ προέλευση τοῦ διαλόγου ὅπως βγαίνει ἀπὸ τὴ φύση τοῦ ἤχου ἔγινε μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ ἀφετηρία τῆς ἐπιστήμης μας ποῦ στηρίζεται στὸ «λόγο». Ὅπως λέει ὁ Valery μιλώντας γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ γεωμετρία, αὐτὸ τὸ ἀφθαρτὸ ὑπόδειγμα κάθε γνώσης, οἱ ἄνθρωποι ποῦ ἔχτισαν αὐτὸ τὸ μνημεῖο «ἐμπιστεύτηκαν στὸ λόγο καὶ στοὺς συνδυασμούς του γιὰ νὰ τοὺς

ὀδηγήσει μὲ ἀσφάλεια μέσα στὸ διάστημα». Ἀλλὰ αὐτὸ προϋπόθετε πὼς ὁ ἦχος μποροῦσε ν' ἀπλωθεῖ, πὼς ἦταν ἐλευθερωμένος ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς καὶ τὶς ἰδιοτυπίες μας καὶ συνακόλουθα ὅτι μποροῦσε νὰ συνδυαστεῖ, πὼς ἡ ἀνθρώπινη ἐνέργεια ἦταν σὲ θέση νὰ τοῦ προσδώσει μιὰ ὀρισμένη μορφή.

Τὸ ἴδιο συμβαίνει μὲ τὴ μουσική: βρίσκει ἐπίσης τὸ συνεκτικὸ της σημεῖο στὴ φύση τοῦ ἦχου, ὅπως τὴν περιγράψαμε. Σὰν κοινὴ διασκέδαση, διασκέδαση τῆς πολιτείας, ἀπαιτοῦσε ἓνα ὕλικὸ πὸν θὰ μποροῦσε νὰ σκορπιστεῖ καὶ νὰ μπεῖ σ' ὅλες τὶς καρδιές. Σὰν τέχνη τῆς μελωδίας προϋπόθετε πὼς ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἐπιδράσει πάνω στὸν ἦχο μέσα στὴν πηγὴ του καὶ νὰ τὸν μετατονίσει σύμφωνα μὲ τὰ αἰσθηματὰ του. Τέλος στὶς μορφές της τὶς πὸ σοφές χρησιμοποιοῦσε αὐτὲς τὶς συναντήσεις τῶν ἠχῶν, τὶς διαδοχικὲς ἐκπομπές ἀπὸ νότιες πὸν φεύγουν μὲ τὴ σειρά καὶ πᾶνε νὰ ἐνωθοῦν σὲ ποικίλες συγχορδίες. Ἀντὶ νὰ περιοριστεῖ στὸ ν' ἀνταλλάζει σημασίες, ὅπως ὁ λόγος, ἀνυψωνότανε σὲ αὐθεντικὴ δημιουργία, γεννοῦσε ἀληθινὰ ἠχητικὰ ὄντα πὸν ἀναπτύσσονταν ἢ ἔρχονταν σὲ ἀντίθεση μεταξύ τους ἢ ἐνώνονταν ὅπως τὰ ζωντανὰ ὄντα. Ἔτσι δημιουργοῦσε ἓνα νέο κόσμον χωρὶς προηγούμενον στὴ φύση, ἔργο τοῦ ἀνθρώπου, μὲ μόνη τὴ διαφορὰ ὅμως ὅτι ἔπαιρνε πάντα ἀπὸ τὴν ὕλη του τὶς ἰδιότητες πὸν τὸ διακρίνουν.

Ἐνῶ οἱ ἦχοι ἀναπηδοῦν καὶ διαδίδονται μέσα ἀπὸ τὸ διάστημα, τὰ χρώματα μένουν κλεισμένα στὰ ὅρια τῆς μορφῆς· σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο μοιάζουν μὲ τὰ δεδομένα τῆς ἀφῆς, μᾶς γνωρίζουν τ' ἀντικείμενα καὶ τὸ περίγραμμά τους, ἀλλὰ ἐνῶ ἡ ἀφῆ ἀπομόνωνε καθένα ἀπὸ τὰ σώματα πὸν ἄγγιζε μὲ τὴ σειρά, ἡ ὄραση μᾶς ἀποκαλύπτει τὶς ἀμοιβαῖες καὶ ταυτόχρονες σχέσεις του. Εἶναι πρὸ παντός ἡ αἴσθησις τῶν διαμορφώσεων. Σύγχρονα, ἀπαλλαγμένα ἀπὸ τὴν ἄμεση ἐπαφή, ἐλευθερωμένα ἀπὸ κάθε δεσμὸ μὲ τὶς συγκινήσεις μας, τὰ χρώματα μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ τὰ κυττάζουμε μὲ ἡρεμία καὶ ἀδιαφορία. Ἡ ὄραση χρησίμεψε συχνὰ γιὰ νὰ ἐξηγήσουμε ἐκεῖνο πὸν παρουσίαζε τὴ μεγαλύτερη πρωτοτυπία στὴν αἰσθητικὴ στάσις: αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς ἀπόσπασης ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ μας, πὸν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ βλέπουμε τὸν κόσμο

κι' ἐμᾶς τοὺς ἴδιους ἀκόμη, μ' ἓνα μάτι ἥσυχο πού δὲν τὸ ταράζει κανένα πάθος. Πρέπει νὰ παρατηρήσομε πραγματικὰ πὸς γιὰ τὰ μάτια μας, τὸ σῶμα μας, αὐτὸ τὸ ἀγαπητὸ σῶμα πού ἡ ἀφή περιτύλιξε μὲ ἐπιμέλεια, δὲν εἶναι πὰ παρὰ μιὰ εἰκόνα ἀνάμεσα στὶς ἄλλες εἰκόνες, μέσα στὴ μεγάλη ἰσότητα ὄλων τῶν ὄντων κάτω ἀπὸ ἓνα παγκόσμιο φῶς. Γιατὶ ἡ ἰδιαίτερη μορφή τῆς ὄρασης εἶναι τὸ πανόραμα, ἡ θέα τοῦ Ὄλου. Κανένα ὄν δὲν μπορεῖ νὰ παρουσιαστεῖ ἐδῶ παρὰ σὲ σχέση μὲ τ' ἄλλα ὄντα χωρὶς προνόμιο ἢ πλεονέκτημα. Κάθε πράγμα εἶναι, μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς, ξεκομμένο μέσα στὸ ἀπειρο βάθος, δὲν ὑπάρχει παρὰ παίρνοντας θέση μέσα σ' ἓνα Σύμπαν καὶ ἐκεῖ προσφέρεται σ' ὅλους ἀπαλλαγμένο ἀπὸ τὸ πιάσιμο πού αἰχμαλωτίζει, ὅπως καὶ ἀπὸ τὴ γεύση πού καταναλώνει. Τέλος ὅταν ἐξαφανιστεῖ ἀπὸ τὸ βλέμμα μας ὑπάρχει ἀκόμα ἄυλο κι' ἀκτινοβόλο σὲ μορφή εἰκόνων σὰ μόνιμος θησαυρὸς τῆς μνήμης μας. Ἐνῶ λοιπὸν οἱ ἄλλες αἰσθήσεις λειτουργοῦσαν στιγμιστὰ χωρὶς νὰ διατηροῦνε τίς ἐντυπώσεις, ἡ ὄραση συγκρατεῖ τὴν ὄψη τῶν πραγμάτων καὶ τὴν διατηρεῖ διαθέσιμη γιὰ πολὺ. Τὸ Σύμπαν πού βλέπαμε στὴν παροῦσα στιγμή εἶναι ἔτσι μέρος μιᾶς οἰκογένειας ἀπὸ σύμπαντα, σύμπαντα τοῦ περασμένου καιροῦ, πού καμμιά φορὰ μᾶς ἀρέσει νὰ ξαναζωντανεύουμε τὰ χρώματά τους, σύμπαντα φανταστικὰ φτιαγμένα σύμφωνα μὲ τὰ ὄνειρά μας. Ἐπειδὴ ἡ ὄραση μᾶς φανερώνει τὴ θέση μας μέσα στὸ χῶρο, μᾶς κάνει ν' ἀντιληφθοῦμε καὶ τὴ θέση μας μέσα στὸ χρόνο, στὸ κέντρο τοῦ διπλοῦ ἀπείρου πού μέσα του εἴμαστε χαμένοι.

Ἀπ' αὐτὲς τίς ιδιότητες ἡ ὄραση παίρνει τὴ βαθειὰ της σημασία. Ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖο παριστάνει τὰ περιγράμματα τῶν πραγμάτων καὶ τίς ἀμοιβαῖες σχέσεις τους, ἔγινε τὸ σύμβολο τῆς σαφήνειας καὶ τῆς διάκρισης σ' ὅλες τίς πνευματικὲς ἐνέργειες. Ἀλλὰ ἀντὶ νὰ μετροῦ τὰ πράγματα ἓνα-ἓνα, ὅπως ἔκανε ἡ ἀφή συνοδευόμενη ἀπὸ τὴ φωνή, ἡ ὄραση εἶναι περισσότερο ἢ αἴσθησις τῶν σύνθετων συνόλων πού πρέπει νὰ κατανοηθοῦν σύγχρονα ἀπ' ὅλα τους τὰ μέρη. Ἡ ἔννοια τῆς διαίσθησης εἶναι ἔτσι ἄμεσα δανεισμένη ἀπὸ τὴν πείρα τῆς ὄρασης: μπερροῦμε νὰ ποῦμε γι' αὐτὴ ἐκεῖνο πού ἔλεγε ὁ Πασκάλ γιὰ τὸ πνεῦμα τῆς λεπτότητας πού οἱ κανόνες του εἶναι «πράγματα τόσο λεπτὰ καὶ τόσο πολυάριθμα, ὥστε χρειάζεται μιὰ πολὺ λεπτὴ καὶ πολὺ

καθαρὴ αἴσθησις, γὰρ νὰ τὰ καταλάβει». Καὶ πάρα κάτω : «πρέπει νὰ βλέπουμε τὸ πρᾶγμα μὲ μιᾶς, μ' ἓνα μόνο βλέμμα καὶ ὄχι προοδευτικὰ ὕστερ' ἀπὸ σειρὰ συλλογισμούς». Ἡ ὄρασις εἶναι ἡ αἴσθησις αὐτῶν τῶν συναισθήσεων πρὸς τὰς ἁπλᾶς ἀνάμεσα στὰ πράγματα λεπτὲς ἀναλογίαι, σχέσεις πρὸς τὰς ὑποψιαζόμεσθα. Δα- νείζει ἐπίσης τὴν σταθερότητα τῆς στίς συλλογιστικὲς πράξεις. Ὁ λόγος σταθεροποιημένος ἀπὸ τὸ γραπτὸ σημεῖο, παίρνει χαραχτήρα ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἐκπόσιν του μὲ τὸ ὄρατό. Σταθερὰ διαθέσιμος καὶ δοσιμένος στὰ βλέμματά μας, ἐπιτρέπει τὸ γύρισμα πρὸς τὰ πίσω, τὸν ἔλεγχο, ὅλες τὶς ἐπαληθεύσεις. Δὲν ὑπάρχει τέλεια ἀκρίβεια στὴ γλώσσα παρὰ ἐξ αἰτίας τῆς μονιμότητος τοῦ γραπτοῦ σημείου καὶ αὐτοῦ τοῦ εἴδους τῆς ἐπιθεώρησης πρὸς μιᾶς ἐπιτρέπει νὰ κάνουμε στὴν ἴδια μας τὴ σκέψη.

Ἀλλὰ ἡ πνευματικὴ σημασία τῆς αἴσθησις εἶναι ἀνώτερη ἀπὸ τὴς διανοητικὲς τῆς χρήσεις. Ἐπειδὴ κανένα ὄν δὲν παρουσιάζεται γιὰ τὴν ὄρασις παρὰ στὸ κέντρο ἑνὸς ὄλου πρὸς τὸ ξεπερνᾶει, ἡ ὄρασις ἀποχτᾷ θρησκευτικὸν χαραχτήρα, μᾶς φανερῶνει τὴν ἀστέρευτη ἀφθο- νία τῆς δημιουργίας. «Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ» λέει ὁ Ἰουδαϊκὸς ψαλμὸς, καί, σ' ἓνα ἄλλο πόλο τῆς φιλοσοφίας ὁ Λατῖνος ποιητὴς ἔψαλε τὴν ἐκπληξὴ κάθε δημιουργημένου ὄντος ὅταν φθάνει στὴς θεῖες ὀχθες τοῦ φωτός, *In diis luminis oras*. Καὶ πραγματικά, ἔάν χαραχτηριστικὸν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος εἶναι νὰ μᾶς κάνει νὰ καταλάβομε τοὺς δεσμοὺς πρὸς μιᾶς ἐνώνουν μὲ τ' ἄλλα ὄντα, νὰ μᾶς κάνει νὰ ξεχάσομε τὸν ἐγωῖσμόν τῆς σάρκας καὶ νὰ μᾶς φέρει σὲ συνάφεια μ' ἓνα ὄλο πρὸς αἰσθανόμεσθα τοὺς ἑαυτοὺς μας σὰν μέλη του, ποῦ αἴσθησις καλύτερα ἀπὸ τὴν ὄρασις θὰ μᾶς ἔφερνε μιὰ τέτοια διδαχὴ, μὲ μιὰ διαίσθησις πιὸ ἀπλή καὶ πιὸ ἄμεση :

Μὲ τὴν ὄρασις τελειώνουμε τὴν εἰκόνα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου τοῦ ὁποίου δὲν μπορέσαμε νὰ δώσομε παρὰ μιὰ ἀδύνατη σκιαγραφία. Αἰσθανόμεσθα πὸς μιὰ τέτοια περιγραφή μπορεῖ νὰ συνεχίζεται ἀτέ- λειωτα. Θελήσαμε νὰ περιοριστοῦμε στὸ νὰ δείξομε τὴν ἰδιορρυθμία κάθε αἴσθησις, τί προσφέρει στὸ οἰκοδόμημα τῆς γνώσης μας. Δὲν θελήσαμε νὰ θυμίσομε τίποτα πρὸς νὰ μὴν εἶναι γνωστὸ ἀπὸ πολλὸν καιρὸ, τίποτα πρὸς νὰ μὴν ἔχει δοκιμαστεῖ ἀπὸ τὴν καθημερινὴν πείρα

καὶ βεβαιωθεῖ ἀπὸ τὴν χρήση τῆς ποιοῦ κοινῆς λαλιᾶς. Θελήσαμε μονάχα ν' ἀπαριθμήσουμε τὰ πλούτη ποὺ καθένας κατέχει ἀπὸ τὴ μέρα ποὺ γεννήθηκε. Ἀλλὰ ἴσως εἶναι δυνατὸ τώρα νὰ καταλάβουμε καλύτερα αὐτὴ τὴν ἀνεξάντλητη ποικιλία τῶν αἰσθήσεων, ποὺ ἐπιχειρήσαμε νὰ περιγράψουμε. Καθὼς παρατηροῦμε κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις μας ἔχει τὸ ἀντίστοιχό της στὰ διάφορα ἐπίπεδα τῆς ζωῆς μας: στὸ ἐπίπεδο τῆς πρακτικῆς ζωῆς, στὸ ἐπίπεδο τῆς διανοητικῆς ἐνεργητικότητος, στὸ ἐπίπεδο τὸ πνευματικόν. Δείξαμε μονάχα τὶς ἀναλογίες καὶ τὶς ἀλληλουχίες ἀλλὰ μέσα ἀπ' αὐτὲς μπορούμε νὰ διαβλέψουμε τὸ βάθος τῶν σχέσεων ποὺ βρίσκουν τὴ χειροπιαστὴ καὶ ὑλικὴ μορφή τους στὴ χρήση τῶν αἰσθήσεων. Καθὼς παρατηρεῖ ὁ κ. Mikowsky, δὲν ἐφαρμόζουμε ἀπὸ ἀπλή μεταφορὰ τὴ γλώσσα τῶν αἰσθήσεων στὰ πνευματικὰ ζητήματα. Θὰ μπορούσαμε πραγματικὰ ν' ἀναποδογυρίσουμε τὴ σύγκριση καὶ νὰ ποῦμε πὼς οἱ αἰσθήσεις δὲν κάνουν τίποτ' ἄλλο παρὰ νὰ διεικρινίζουν κάποιες βασικὲς διαθέσεις μας ἀπέναντι στὸ σύμπαν, κάποιες ιδιόρρυθμες σχέσεις ποὺ τὸ ἐγὼ μας διατηρεῖ μὲ τὸν κόσμον. Ἡ ἀληθινὴ πορεία θὰ πηγαινὲ ἔτσι ἀπὸ τὸ πνεῦμα στὶς αἰσθήσεις καὶ ὄχι ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις στὸ πνεῦμα. Ἴσως εἶναι καιρὸς νὰ σταματήσουμε σ' αὐτὴ τὴν ἀποψη. Ἄς ποῦμε μόνο ἀκόμα πὼς ἡ ἀποψη αὐτὴ βρίσκεται στὴ βάση κάθε ποίησης ἂν εἶν' ἀλήθεια, ὅπως πίστεψε ὁ Baudelaire καὶ ὁ Mallarmé πὼς ἡ ποίηση γεννιέται ἀπὸ τὶς λεπτὲς μεταβάσεις ποὺ μᾶς κάνουν νὰ περνοῦμε βαθμιαίᾳ ἀπὸ τὴν ὑλικότητα τῶν εἰκόνων στὶς διαδοχικὲς πνευματικὲς σημασίαις τους. Ἐτσι ἡ ποικιλία τῶν αἰσθήσεων δὲν εἶναι τελικὰ παρὰ ἡ ποικιλία τῶν ἐκφραστικῶν τρόπων ποὺ μ' αὐτὰ ἡ ψυχὴ ἐκφράζεται καὶ δέχεται τὰ μηνύματα τοῦ κόσμου.

(Ἐκ τοῦ γαλλικοῦ: κατὰ
μετάφρασιν Ἑλένης Ζάκκα.)